La història en l'estratègia política dels dirigents catalans per enderrocar Olivares. Encara sobre la *Proclamación católica*

Antoni Simon i Tarrés

RESUMEN

Este artículo traza la estrategia seguida por los dirigentes revolucionarios catalanes de 1640 con objeto de derrocar al Conde Duque de Olivares y evitar la invasión militar de Cataluña. Se analizan los argumentos históricos que, a través de la *Procalamción católica* de fray Gaspar Sala, los *consellers* de Barcelona presentaron a Felipe IV para demostrar que una "rectificación" de la política real no constituía ninguna "novedad" y que en diversos momentos del pasado había producido efectos beneficiosos. Finalmente se analizan las causas del fracaso de la estrategia política de los dirigentes catalanes.

Palabras clave: Olivares, Felipe IV, Revolución catalana de 1640, argumentos históricos, "rectificación" política.

ABSTRACT

This paper delineates the strategy followed by the Catalan revolutionary leaders in 1640 in order to overthrow Count Duke Olivares and to avoid the military invasion of Catalonia. There is an analysis of the historic arguments which that the councilors of Barcelona put forward to Philip II through the *Proclamacion Católica* of Gaspar Sala to demonstrate that a "rectification" of royal politics did not constitute a novelty and that in many past cases those changes had had beneficial effects. Finally, the reasons why the Catalan leaders' political strategy failed are also examined.

Keywords: Olivares, Philip IV, Catalan Revolution of 1640, historic arguments, political "rectification".

Pedralbes, 27 (2007), 97-112

I.

La *Proclamación Católica a su Magestad Piadosa de Filipe el Grande* publicada a l'inici del mes d'octubre de l'any 1640 pel frare agustinià Gaspar Sala i Berart, però supervisada i pagada pels consellers de la ciutat de Barcelona, és potser l'obra més emblemàtica de la batalla ideològica i propagandística de la Revolució Catalana del 1640. Tanmateix, només en la darrera dècada, l'obra de Gaspar Sala ha estat objecte d'una atenció especifica.[1] A cavall del creixent interès per la història de les idees i del pensament polític, i particularment de l'atenció que s'ha atorgat al discurs històric i jurídic que es desenvolupà a l'entorn del moviment revolucionari català del 1640, s'han destacat alguns aspectes de la *Proclamación Católica:*

1. En primer lloc, s'ha remarcat el caràcter efectista, arrauxat i emocional del text, amb un estil molt propi del Barroc, on l'erudició històrica, teològica i jurídica es mescla amb la mitificació o manipulació de la memòria històrica. D'acord amb aquest estil, però ben probablement també per la precipitació amb que fou enllestida la primera edició de l'obra,[2] el text de Gaspar Sala es desordenat. Tanmateix, en el seu conjunt hom pot apreciar en la *Proclamación Catòlica* tres parts o blocs diferenciats. En la primera part (epígrafs I-XV), es relaten els esdeveniments d'aquell malfadat 1640, detallant les vexacions sofertes pels catalans a mans dels oficials i soldats del rei, un tracte immerescut pels molts serveis i mostres de fidelitat que els naturals han tingut vers els seus monarques. En la segona (epígrafs XVI-XXIX) es fa al·lusió al règim pactista català i es vol demostrar que, en els esdeveniments abans referits, els catalans s'havien limitat a defensar les seves legítimes llibertats i privilegis. Finalment, en la tercera part (epígrafs XXX-XXXVIII) es denúncia la desastrada política del ministeri del comte duc d'Olivares, i es demana la seva

1. Bàsicament: Karsten Neumann, "La justificación 'ante el mundo'. Difusión y recepción de la propaganda catalana en Europa", *Pedralbes* 18-II (1998), pp. 106-119; Antoni Simon Tarrés, *Els orígens ideològics de la Revolució Catalana del 1640*, Barcelona, 1999, pp. 173-181; i A. Simon Tarrés i K. Neumann, "Estudi introductori" a l'edició facsimilar de la *Proclamación Católica*, Base, Barcelona, 2003.

2. Un indici d'això seria la numeració errònia d'algunes pàgines i paràgrafs, Així, tot i que el text arriba fins al paràgraf XXXVIII, només en té XXXVII, car existeix un salt del XIII al XV.

destitució acompanyada d'una rectificació de la política reial envers Catalunya.

2. Segonament, s'ha remarcat el fort contingut religiós de la *Proclamación Católica*. Gaspar Sala presenta l'alçament pagès i popular de la primavera del 1640 com un "alboroto católico" guiat per la Divina Providència per acabar amb els sacrilegis i profanacions dels soldats del rei.[3] Una argumentació religiosa que restarà reforçada a partir de la segona edició amb la inclusió a la portada d'un element iconogràfic de gran impacte: un calze en flames que simbolitzava la crema de les esglésies de Riudarenes i Montiró perpetrades pels exèrcits hispànics.

3. També s'ha assenyalat la gran difusió que tingué la *Proclamación Católica*. L'esforç de les institucions catalanes perquè aquella arma de paper es distribuís per Catalunya, per Espanya i per tot Europa fou molt notable. Sabem que s'enviaren exemplars a Roma, Mallorca, Menorca, Saragossa, València, Nàpols, Madrid, entre altres indrets. Difusió que obeïa tant a la necessitat de donar a conèixer els ideals i les justificacions que movien als revolucionaris catalans, com a la idea que per ser efectiva en els seus objectius polítics, aquella arma de paper havia d'arribar a tots els descontents amb la política del comte duc.

4. De la *Proclamación Católica*, també se n'ha destacat les seves múltiples edicions i traduccions, així com l'abast numèric de les tirades impreses. Sabem que, de les cinc edicions estampades a Barcelona els anys 1640 i 1641, se'n van imprimir uns 8.000 exemplars; i, a més, es feren quatre edicions en francès, una en castellà a Portugal, una en neerlandès i una traducció parcial a l'italià.

5. Finalment també s'ha posat en relleu l'important eco que la *Proclamación Católica* tingué a la cort de Madrid i les rèpliques que suscità des del bàndol olivarista i cortesà en general: la *Súplica de Tortosa* (1640) de

---

3. Vegeu A. Simon Tarrés, "*Un alboroto católico.* El factor religiós en la Revolució Catalana de 1640", *Pedralbes* 23-II (2003), pp. 123-146. També, Andrew Joseph Mitchell, "Una nueva perspectiva sobre la Guerra dels Segadors: en búsqueda de la ´limpieza de sangre'" *Pedralbes* 23-II (2003), pp. 367-374; i la seva tesi doctoral inèdita "Religion, revolt and the formation of regional identity in Catalonia 1640-1643", Ohio State University, 2005, de la qual només n'he pogut consultar el resum disponible *on line.*

l'inquisidor Juan Adam de la Parra, l'*Aristarco o censura de la Proclamación Católica* (1641) del bibliotecari d'Olivares Francisco de Rioja, *La rebelión de Barcelona no es por el huevo ni por el fuero* (1641) del poeta Francisco de Quevedo i la *Idea del Principado de Cataluña* (1642) del cronista José Pellicer i Tovar;[4] i encara un nombre indeterminat de peces manuscrites que, parcialment o totalment, van replicar els arguments de l'obra de fra Gaspar Sala, com seria el cas de les *Verdades de la conquista de Cataluña impugnadas en la Proclamación Católica,* text escrit pel frare benedictí Antonio de Hevia, antic abat de Montserrat.[5] Un eco que també va arribar a la cort de París, car la *Proclamación católica* fou la font principal d'informació de diverses obres de la publicistica francesa, tal com seria el cas de *La deffence des catalans* (1642) de Charles Sorel.[6]

El propòsit d'aquest article és analitzar un aspecte puntual, però cabdal, de la *Proclamación Católica*, i que, de fet, és la desembocadura de tot el discurs i, més amplament, d'una estratègia política de la classe dirigent catalana: la demanda que es fa a Felip IV de destituir Olivares i de què el monarca rectifiqués la política seguida fins llavors envers Catalunya. Els dirigents catalans eren conscients que aquesta "rectificació" no era un pas fàcil per a Felip IV i, per tant, intentaren argumentar que això no constituïa cap novetat política. Gaspar Sala i els consellers de Barcelona utilitzaren la història per demostrar els beneficis que els antics reis dels catalans n'havien tret de tenir un grau de flexibilitat política fent cas de les justes demandes dels seus súbdits.

---

4. Sobre aquestes obres de rèplica a la *Proclamación Católica* han estat estudiades especialment per Soledad Arredondo: "Noticia de la 'Súplica de Tortosa' (1640), atribuida al inquisidor Juan Adam de la Parra", *Cuadernos de Historia Moderna* 22 (1999), pp. 139-156; "La rebelión catalana en palabras de Quevedo: refranes, citas y retórica para hacer política", a J.P. Etienvre, dir., *Littérature et politique en Espagne au Siècle d'Or*, París, 1998, pp. 163-177; "Armas de papel. Quevedo y sus contemporáneos ante la guerra de Cataluña", *La Perinola*, 2 (1998), pp. 117-151; "Entre literatura e historia, o 'Pelliscar y tomar'. *Idea del Principado de Cataluña* de José Pellicer y Tovar", a *Homenaje a Elena Catena*, Madrid, 2001, pp. 47-61. També Simon, *Els origens ideològics*, pp. 231 ss.

5. Biblioteca Nacional, Madrid, ms. 9.198, ff. 139-148.

6. Ma. Soledad Arredondo, "Estudio preliminar" a la traducció i edició de *La defensa de los catalanes* de Charles Sorel, Madrid, 2001.

II.

La *Proclamación Católica* va ser la peça final, i la més important, d'una campanya epistolar i memorialística de les institucions catalanes destinada a enderrocar el poder del comte duc d'Olivares i evitar un conflicte armat amb la monarquia espanyola. Encara que, a mitjans d'agost del 1640, els clarins de la guerra haguessin sonat a la cort de Madrid, Pau Claris i els dirigents catalans no desesperaven totalment de trobar una solució que evités els rigors de la guerra. Aquestes eren unes esperances que passaven perquè Felip IV rectifiqués la política envers Catalunya conduïda bàsicament per Olivares i el protonotari del Consell d'Aragó Jerónimo Villanueva. En una carta de 15 de setembre enviada a Bernardí de Manlleu, Pau Claris deixava entreveure que hi havia una voluntat d'atansament per part dels catalans, "vejem tota la gent molt ganosa del servey de Sa Magestat", alhora que feia a Olivares i Villanueva els principals responsables d'aquell acarament que s'anunciava entre el rei i Catalunya: "se quexen de l'Excel·lentíssim Compte Duch y del Protonotari, que per ser mal effectes a la provincia, nos han posats en lo estat nos trobam".[7]

Tres dies més tard que Pau Claris s'expressés d'aquesta manera, els braços van decidir enviar una missiva al rei, als consells de la monarquia, al príncep Baltasar Carles i a altres personatges de la Cort, així com als jurats de València i Saragossa, en què els informava de l'alçament en armes del Principat per defensar-se dels exèrcits que des d'Aragó i el Rosselló volien ocupar-lo. Així mateix, el comte duc d'Olivares era acusat de ser el causant dels mals de Catalunya i es reiterava la fidelitat dels catalans al rei.[8] Els consellers de Barcelona, d'acord amb la instància que els havien fet els diputats, també van trametre un ultimàtum a Madrid perquè el rei desistís d'envair Catalunya. Al registre de deliberacions del Consell de Cent s'explicita que en la carta al rei i en el memorial que s'havia d'estampar constessin els noms del comte-duc d'Olivares i del protonotari Je-

7. Reproduïda al *Memorial Histórico Español*, Madrid, 1889, vol. XXI, p. 105.

8. *Ibid*., pp. 106-107. El text fou imprès a la *Exposición de los Diputados del General de Cataluña al Rey declarando que han decidido impedir por las armas la entrada de las tropas castellanas que vienen por el Rossellón y por Aragón*, Biblioteca de Catalunya, Follets Bonsoms, 2.399.

rónimo Villanueva com a culpables d'aquella desastrada deriva dels esdeveniments: "Que los senyors concellers scriguen a sa Magestat en conformitat de la carta que han scrit los senyors diputats y hoidors llegida al present Consell fent en aquella la mateixa quexa de les persones del senyor comte-duch y Hieònim Villaneuva protonotari que fa dita carta y també se'n fassa mensió destas dos personas anomenant-los en lo memorial que ara fa estampar la present ciutat".[9]

Dins aquesta ofensiva epistolar i memorialística, el mateix 18 de setembre, els consellers escrigueren a la reina perquè intercedís en favor dels catalans, tot destacant que si la fidelitat d'aquests no era ben percebuda per l'ànim del rei, això derivava de les "sinistres" informacions d'Olivares i del protonotari Villanueva:

> o su real ánimo no está bien enterado de nuestra fidelidad y effectos que en su real servicio avemos siempre obrado, y que en esta rasón no tiene causa de disgusto contra esta Provincia, o que siniestras informaciones obradas por el Conde duque y Gerónimo de Villaneuva, protonotario de su Magestad, que siempre an sido mal effectos a esta provincia, an dado causa al rey, nuestro Señor de stranyar a estos sus fieles vasallos.[10]

L'estratègia d'intentar enderrocar el ministeri d'Olivares per fer canviar la política del govern de Madrid sembla que comptà amb suports força amplis en aquells mesos de setembre i octubre de 1640. D'una banda, els dirigents catalans sabien del descontentament que les directrius polítiques i fiscals del comte-duc havien generat en altres parts de la monarquia, així com dels greuges que la seva conducció dels afers cortesans ocasionava en nombrosos membres de l'aristocràcia. Aquests elements, sumats al benefici d'evitar una guerra dins la Península, podien fer decidir Felip IV a prescindir del seu privat, fent possible llavors un arranjament que evités la guerra i la repressió preparades. Segons Albert Tormé i Liori, aquest intent fou ben vist per molta gent:

> Agradó que se bolviesse a escribir al rey, a la reina, al príncipe y a todos los títulos y grandes que tenían estados en Cathalunya, hablando con más desahogo de la defensa natural que prevenían y del entrañable rencor y mortal odio que des de el

9. AHCB, 1B-II-149, Deliberacions, fol. 323. El memorial també fou imprès a la *Exposición de los concelleres de Barcelona al Rey suplicando suspenda la entrada de tropas castellanas en Cataluña*, BC., F.Bon. 63; altres exemplars a 2.397, 5326 i 5.244.

10. Reproduïda al *MHE*, vol. XXI (1889), p. 110-111.

> año 26 tenía a la provincia don Gaspar de Guzmán, con de Olivares, duque de Sanlucar, primer ministro, y don Gerónimo de Villanueva, protonotario de los reynos de Aragón.[11]

Tanmateix, aquestes cartes i memorials, molt especialment les enviades a Saragossa i València, aixecaren més recel que no pas altra cosa en els cercles governamentals. El dia 2 d'octubre, en comentar les cartes que Pau Claris havia enviat als consistoris de València i Saragossa demanant la seva intercessió davant Felip IV, els membres de la Junta de Ejecución expressaven indignats que els diputats

> no solo se contentan con lo que ellos obran tan abominablemente, sino que quieren persuadir a los otros reynos a que cooperen en sus detestables acciones, con que descubren más sus malignos intentos y se conoce su conspiración contra la real corona», asseverant que l'únic remei que es podia aplicar a la sublevació dels catalans estava en «la prevención y disposición de las armas que son las que han de ajustar la materia con la autoridad, exemplo y crédito que conviene a la justicia.[12]

Amb aquestes missives i memorials les institucions catalanes cercaven la mediació de personalitats i institucions, però també volien proclamar i divulgar la justícia de la seva causa. En una carta de 12 d'octubre dirigida al pare Bernardí de Manlleu, Pau Claris es mostrava queixós que el frare caputxí no hagués pogut fer arribar al rei i al príncep uns escrits dels diputats: "que los vassalls no pugan representar a són Rey y Señor lo que convé per a conservatió de sos regnes", i li comunicava:

> stam resolts a procurar per tots los medis possibles, donar raó a tot lo món del que la carta conté, y de la gran opressió sens fa, que puix aquí nos han condenats a

---

11. Albert Tormé i Liori, *Miscel.láneos históricos y políticos sobre la Guerra de Cataluña*, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, ms. A-51, fol. 82-82v. L'estratègia d'enderrocar Olivares i aconseguir la rectificació de la política de Felip IV envers Catalunya, es troba també en l'altra obra clau de la Revolució Catalana de 1640: la *Notícia de Cataluña*, Barcelona, 1640, de Francesc Martí Viladamor. Aquesta obra, publicada el desembre de 1640, també amb supervisió i el finançament dels consellers de Barcelona, explicita, encara d'una manera més contundent que en l'obra de Gaspar Sala, la necessitat de la caiguda d'Olivares per evitar la guerra i un possible canvi de sobirania de Catalunya (el seu lliurament a França). Al final del capítol XXII, dedicat a buscar suport entre els "grandes" descontents amb el ministeri d'Olivares, s'afirma: "Entended que sólo con la cayda del Privado se satisfaze Cataluña".

12. Archivo General de Simancas, Guerra Antigua 1330, Junta de Ejecución de 2 d'octubre de 1640.

> mort, volem morir cantant com lo sisne, y en part aquestas cosas venan a redundar a nostron favor, perquè conexerà tot lo món las opresions sens fa, y justificaran del tot nostras actions.[13]

Per assolir aquest objectiu i per culminar l'ofensiva epistolar i memorialística endegada contra el ministeri d'Olivares s'havia ultimat la publicació de la *Proclamación Católica a la magestad Piadosa de Filipe el Grande*, obra escrita pel frare agustinià Gaspar Sala i Berart per encàrrec dels consellers de Barcelona. El text, una mena de memorial de greuges, tractat polític, manifest bèl·lic i centó historiogràfic tenia, com el seu nom indica, una finalitat propagandística de la causa catalana, però, alhora, era també una arma política que demanava obertament i pública la destitució d'Olivares i la rectificació de la política de la Cort envers Catalunya.

La *Proclamación Católica* inaugurava una nova etapa de la "guerra dels papers" que fins a aquell moment havien desplegat tant les institucions catalanes com la Cort de Madrid a través d'epístoles i memorials. L'extensió del text -144 pàgines distribuïdes en 37 paràgrafs-, així com la seva voluntat propagandística i gran difusió, diferencien la *Proclamación Católica* d'anteriors memorials, encara que comparteix amb ells no pocs elements comuns. De fet, és molt probable que l'obra fos encarregada i concebuda com un memorial de resposta a l'oficialització de la invasió militar de Catalunya feta per Felip IV (12 d'agost), però que el seu contingut i objectiu primordial –enderrocament d'Olivares– s'anessin perfilant al fil dels esdeveniments posteriors del mes de setembre.[14]

III.

Tal com hem dit, només en la part final de la *Proclamación Católica* es descobreix l'objectiu polític d'aquesta arma de paper. Al final del paràgraf XXX, Gaspar Sala manifesta que les contínues contrafaccions perpetrades pels ministres reials en les últimes dues dècades anaven encaminades cap a una destrucció "premeditada" d'aquest règim de llibertats, que

---

13. Reproduïda al *MHE*, vol. XXI (1889), p. 119.
14. Simon i Neumann, "Estudi" (2003), pp. 33-34.

ara es volia culminar amb la invasió armada que es preparava des de Castella. Així, Gaspar Sala, encara que sense citar-lo, ja apunta cap a Olivares i les polítiques "imaginarias y platónicas" del seu ministeri, les quals seran objecte d'un atac directe en la part final de la *Proclamación Católica*.

En els darrers set paràgrafs del llibre els consellers de Barcelona, "con las entrañas llenas de amor", volen obrir els ulls a Felip IV sobre el desastrat estat de la monarquia i sobre els gran perills que l'amenacen per culpa de la "novedad de arbitrios" introduïda pel comte-duc d'Olivares:

> Ahora Señor, toda la Monarquía parece campo de guerra. Porque Flandes está aventurada. Las cosas de Saboya peligrosas. Las de Borgoña no muy sanas. Las de Alemania infelices, Italia desmantelada. España amenaçada, sus provincias lastimadas. En Vizcaya ha havido conturbaciones. Alteraciones en Portugal, Castilla llora, Aragón y Valencia gimen, Cataluña clama al Cielo. Consequencias todas de arbitrios nuevos y opiniones polyticas fundadas en el antojo de algunos, las quales, si produzieran dichos efetos, podía disimularse la novedad; pero pues intentan una cosa y surte muy diferente, en deservicio de V. Magestad, es sano consejo que se retire estos pareceres.[15]

En definitiva, els consellers demanaven a Felip IV un cop de timó que arraconés les nefastes directrius del ministeri d'Olivares. Amb la intenció de cercar suports entre els nobles marginats o agreujats per la política olivarista, Gaspar Sala dedica un paràgraf, el XXXIV, a aquells "grandes" i "títulos" que havien vist pagats els seus serveis al monarca amb menyspreus i calumnies, una situació que era compartida per una noblesa catalana "sin estimación" de les seves prestacions a la milícia i l'administració.

Només en el penúltim paràgraf es descobreix la proposta que els consellers fan al rei. Després d'acusar explícitament Olivares de "las causas que acarrean estos desordenes a la monarquía y particularmente al Principado de Cataluña",[16] demanen al rei restaurar l'antic sistema de govern dels consejos i acabar amb les "juntas particulares" manegades pel privat, "mande V.M. que mude de ayres el govierno, porque las monarquías quexosas son como cuerpos enfermos, que mudando de ayres convalecen".[17] Això, juntament amb el càstig dels militars culpables dels exces-

15. Sala, *Proclamación católica* (1640), pp. 129-130.
16. Sala, *Proclamación católica*, p. 141.
17. Sala, *Proclamación católica,* pp. 142-143.

sos i sacrilegis, i la retirada dels exèrcits que des del Rosselló i la frontera d'Aragó "amenaçan a Cataluña saco y pillage, a fuego y a sangre", eren els mitjans eficaços i honestos per assegurar la pau total a Catalunya, si això no es feia o s'ajornava "podría quedar V.M. muy deservido y prejudicado".[18]

Demanar el canvi d'un privat o d'un primer ministre i la rectificació de determinades directrius de la política reial era, evidentment, una estratègia política que, per sortir triomfant, havia de superar importants elements contraris. A banda de la llarga relació de confiança personal que Felip IV tenia amb el comte duc d'Olivares, una cessió reial a les pretensions dels consellers de Barcelona podia ser vista, tant a l'interior com a l'exterior de la monarquia, com una mostra de debilitat política, cosa que podia donar alè als enemics potencials o als ja declarats. També, amb els preparatius militars contra Catalunya ja enllestits i amb grans quantitats de diner ja gastades, un canvi de les directrius de la política reial podia ser interpretat com un malbaratament d'esforços, els quals, donat l'estat de Castella i del tresor reial difícilment es podrien realitzar de nou si fracassava una solució negociadora. Finalment, també, seria difícil revèncer el covat sentiment d'animadversió contra els catalans que s'havia anat instal·lant en els cercles cortesans, tot i les cartes i memorials amb que els dirigents catalans havien intentat influir en l'ànim del monarca i dels membres de la Cort.

Altrament existia un antecedent que no ajudava gens a la petició que, a través de la *Proclamación Católica*, formulaven els consellers de Barcelona. La destitució per Felip II, el 1564, del principal conseller de la princesa-governadora Margarida de Parma als Països Baixos no havia evitat la revolta neerlandesa que tant havia danyat i danyava la posició internacional de la monarquia catòlica. Antoine Perrenot, el cardenal Granvela, havia estat sacrificat pel Rei Prudent amb l'objectiu de frenar l'espiral contestatària de nobles dels Països Baixos,[19] tanmateix dos anys després la revolta havia esclatat i, ara, a la cort de Madrid era fre-

18. Sala, *Proclamación católica*, pp. 143-144.

19. Sobre aquest episodi del regnat del Rei Prudent, vegeu M. Van Durme, *El cardenal Granvela (1517-1586)*, Madrid, 2000, pp. 251 i ss (reedició de l'obra, publicada en castellà per l'editorial Vicens Vives el, 1955, per la Fundación Española de Historia Moderna i la Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V).

qüent la comparació de l'aixecament català amb la revolta d'Holanda.[20] Tampoc ajudava als consellers de la capital catalana el record de la guerra de Joan II amb la Generalitat,[21] el qual servia per argumentar en els cercles cortesans que Barcelona "tan antiguo es en ella ser mas cabeza de la traición que de la provincia".[22]

Gaspar Sala i els consellers de Barcelona eren conscients de què, per reeixir, la seva petició de correcció de la política reial hauria que superar moltes reticències i malfiances; i, per això, a la *Proclamación católica* volien demostrar a Felip IV que aquesta no seria una decisió excepcional. Existien diversos antecedents històrics protagonitzats pels monarques catalanoaragonesos que testimoniaven com, amb oportunes i justes rectificacions reials, s'havien reconduït satisfactoriament les tensions polítiques derivades del sistema pactista català.

En l'inici de la segona part de l'obra (epígrafs XVI a XIX), Gaspar Sala havia desenvolupat aquesta línia discursiva. D'una manera molt intencionada, el frare agustinià reconeixia que històricament s'havien donat algunes tibantors derivades d'un sistema polític que feia compatible el poder dels prínceps amb les llibertats dels catalans, i que alguns consellers reials, amb un afanys adulació i d'interès personal, havien volgut trencar aquest equilibri en favor dels monarques:

> Las libertades y exempciones en los vassallos, hazen esquina al poder absoluto que aman tanto los Príncipes. Y como en la ampliación, o restricción del poder consiste ser mas o menos poderosos, viendo que estas libertades limitan el poder,

---

20. Així, el cronista Matías de Novoa, en comentar les notícies de les negociacions catalanes amb França deia que "ofreció el rey de Francia esta gente a los catalanes para favorecerlos y constituirlos por rebeldes en la circunferencia de España, fin de su prosperidad, a ejemplo de Holanda", *Historia de Felipe IV, rey de España*, Madrid, 1883 (CODOIN vol. 80), p. 338.

21. L'octubre del 1640, el jesuïta Gabriel Suárez comentava, des de Salamanca, al seu homònim sevillà Rafael Pereyra els tractes dels catalans amb els francesos posats en evidència des dels fets d'Illa, tot augurant una llarga guerra i recordant que "en tiempo del rey d. Juan el Segundo de Aragón, padre de nuestro Rey Católico D. Fernando, se rebelaron los catalanes y duró la fiesta diez años y medio", *MHE*, vol. XVI, Madrid, 1862, p. 25.

22. Així ho manifestava l'anònim autor dels *Sucesos de Cathaluña*, Biblioteca Nacional, Madrid, ms. 11.023 (entre f. 225 i 301v.), la cita a f. 227.

> en ciertos casos, con facilidad oye, y asienten a los arbitrios que las enflaquecen. Y vienen a ser más validos los que aconsejan estas pretensiones. Esfuerçan la lisonja con dezir, que no ha de ser vasallo el rey, y rey el vasallo.[23]

Gaspar Sala diu que si bé tot això havia ocasionat en el passat "algunos disgustos" entre els sobirans i els catalans, diversos antecessors de Felip IV, atenent les justes peticions dels seus lleials vassalls, havien sabut rectificar determinades decisions polítiques i reconduït aquestes tibantors. Gaspar Sala iniciava els exemples històrics amb cas del primer Trastàmara que regnà a la Corona d'Aragó, Ferran d'Antequera, el qual, "hecho a las leyes de Castilla, estrañó mucho las libertades y privilegios de Cataluña". Gaspar Sala feia al·lusió al famós episodi del conseller Joan Fiveller, qui "resuelto a morir antes de consentir en contrafación de privilegios" hauria reclamat al monarca el pagament del dret de la carn de la Ciutat Comtal, cosa que un principi encolerí al monarca, però aquest, després de ser ben informat per consellers lleials, va rectificar i es va esforçar en observar i fer complir totes les lleis constitucions del Principat. Això va propiciar una concordança i harmonia extraordinàries entre rei i súbdits, asseverant Gaspar Sala que el rei " finalmente amó tanto a sus vassallos los catalanes, y fue tan entrañablemente amado dellos, que aquel conseller Fivaller, que le fue tan odioso en los principios, en su muerte, le hizo su albacea mayor; y él en la enfermedad le chupaba las llagas".[24]

El segon exemple adduït per Gaspar Sala era el del rei Alfons III "el Benigne", qui a instàncies de la seva segona esposa Elionor de Castella, germana del rei Alfons XI, volia fer lliurament a l'infant Ferran, fill de l'esposa castellana, de diversos llocs i viles reials del regne de València. Això anava en detriment del príncep Pere, el futur Pere III el Cerimoniós, i del regne de València, que pràcticament quedaria en mans castellanes. Els jurats de la capital del Túria, amb Guillem Vinatea al capdavant, protestaren amb fermesa davant el monarca, manifestant que "antes passarían por la muerte que por esta desunión, por ser contra las leyes, con advertencia que no havián de retroceder, aunque les cortase la cabeza". Alfons III, tot i les pressions de la seva esposa castellana, partidaria de no cedir a la pressió dels jurats i de castigar aquell desafiament, va re-

---

23. Sala, *Proclamación católica*, pp. 92-93.

24. *Ibid*, *passim* 93-96. La font històrica utilitzada per Gaspar Sala era la *Historiarum Ferdinandi regis Aragonum libri sex* de l'humanista italià Lorenzo Valla.

vocar la donació a l'infant Ferran, amb la qual cosa, diu Gaspar Sala, va restar

> desengañada la señora reyna, quan differente es el govierno de la Corona de Aragón al de Castilla, y que los que están hechos al govierno de otros reynos más sujetos, les parece novedad estraña estas libertades. Y assí con facilidad intentan las contrafacciones, por no estar bien enterados de la calidad de los vasallos. Pero finalmente quedan desengañados y advertidos, que los que los aconsejan tales cosas, no pretenden el augmento de la real corona, sino su ruyna.[25]

Com a tercer i darrer exemple, Gaspar Sala posava el del rei Pere el Gran, "uno de los reyes que mostró más aversión a las libertades de las leyes paccionadas de Cataluña", la qual cosa li ocasionà moltes "quexas i sentimentos" dels seus súbdits catalans i aragonesos. Però després, amb l'experiència de conèixer "los detrimentos que se siguen a la real Corona con la pretensión de las contrafacciones", va ordenar la recopilació dels usatges municipals barcelonins i els va ratificar en el privilegi *Recognoverunt Proceres* de l'any 1284; confirmant també als aragonesos en les corts d'Osca i Zuera diversos privilegis antics sobre la jurisdicció del Justícia d'Aragó.[26]

Com molts altres tractadistes polítics del Barroc, Gaspar Sala proposava encarar una problemàtica del present en base a uns exemples que, rescatats del passat, aportaven experiències pel bon govern i podien servir per il·luminar l'acció de Felip IV.[27] El corolari d'aquests episodis històrics era que l'origen de tots els "disgustos" entre els catalans i els seus prínceps estava en "no estar sus Magestades bien enterados de la calidad, título, firmeza y naturaleza de sus leyes", cosa que succeïa per "estorvo" de la seva pròpia opinió o per efecte dels "estímulos maliciosos de los que los assisten".[28] D'aquesta manera Gaspar Sala preparava el terreny per infor-

---

25. Sala, *Proclamación católica*, p. 97. La font utilitzada per referir l'episodi era la crònica de Pere el Cerimoniós.

26. Sala, *Proclamación católica*, pp. 98-99. Les fonts utilitzades eren els *Anales* de Zurita i la crònica de Desclot.

27. El paper de la Història com a "escola de la política" era especialment defensat pels tractadistes tacitistes de l'època i, en general, tenia un gran predicament en el món polític hispànic del segle XVII. Vegeu Modesto Santos López, "Experiencia e historia en el pensamiento político español del siglo XVII", a J. Peña, coord., *Poder y modernidad. Concepciones de la política en la España moderna*, Valladolid, 2000, pp. 105-126.

28. Sala, *Proclamación católica*, p. 99.

mar a Felip IV de la naturalesa i les qualitats del règim pactista català, de les greus contrafaccions perpetrades pel ministeri del comte-duc d'Olivares i, finalment, per demanar la destitució d'aquest.

IV.

Però, com reaccionà Felip IV i la Cort davant la proposta de mudança de govern presentada pels consellers de Barcelona?. Convé tenir present que la campanya memorialistica i epistolar dels dirigents revolucionaris catalans culminada amb la *Proclamación católica*, comptava no només amb la força d'uns arguments de "tinta i paper". La "rectificació" de la política reial podia estalviar els costos d'una campanya militar que, diputats i consellers s'esforçaven en remarcar que seria llarga i sagnant, això tant per la voluntat de resistència dels catalans com pel reforç d'un ajut militar francès acordat en unes negociacions que, a finals de setembre de 1640, ja eren conegudes per tothom. Però també Pau Claris i els consellers de Barcelona sabien de l'oposició existent a la Cort de Madrid contra les formes de govern emprades per Olivares i les directrius polítiques del seu ministeri, cosa que també aspiraven a aprofitar, tal com resta reflectit en la part final del discurs de Gaspar Sala (especialment en l'epígraf XXXIV, "Anda desestimada la sangre y los servicios").

És difícil precisar el grau de connivència que va existir l'estiu i la tardor de 1640 entre alguns membres de l'aristocràcia cortesana enemics d'Olivares i els dirigents revolucionaris catalans. Sabem que diputats i consellers estaven sempre ben informats de les decisions de les juntes i dels consejos de la monarquia,[29] i que la política de dissimulació practicada per Felip IV i Olivares per ocultar la decisió d'intervenir militarment contra Catalunya, no va enganyar els dirigents catalans. També sabem que aristòcrates cortesans con Luis Fernández de Cordoba, duc de Ses-

29. A començaments d'agost de 1640,desde Perpinyà, Juan de Garay alertava Olivares sobre la precisió informativa dels assumptes tractats pel govern de Madrid de què gaudien diputats i consellers: Eulogio Zudaire, *El conde duque y Cataluña*, Madrid, 1964, p 337. També Albert Tormé i Liori diu que del doble joc de la Cort de Madrid (enviant cartes amistoses però preparant la invasió de Catalunya), "tenían los diputados puntuales noticias de todo", *Misceláneos históricos*, f. 80 v.

sa, eren alhora enemics declarats del comte-duc i "portantveus" de les demandes i les aspiracions de les institucions catalanes;[30] sent conegut en els cercles cortesans que aquests aristòcrates gaudien de la confiança dels dirigents del Principat.[31] Tot i així Sessa va romandre fidel a Felip IV i, el 1641, va rebre una comanda de l'orde de Sant Jaume per la "ejemplar fidelidad que mostró en el levantamiento de Cataluña".[32]

Creiem que si bé els sectors nobiliari-cortesans oposats al comte duc veieren en la rebel·lió dels catalans una oportunitat per desgastar el totpoderós privat de Felip IV i, per la seva part, els dirigents del Principat contemplaven aquest sector cortesà com una alternativa per propiciar un canvi polític que evités la invasió del Principat pels exèrcits reials, no va existir una aliança política més enllà de la circulació d'informació i notícies.

Finalment, com es sabut, Olivares no fou destituït i l'exèrcit del marquès de Los Vélez va envair Catalunya. El text elaborat per Gaspar Sala no va tenir els efectes desitjats pels dirigents catalans, ans al contrari. Segons el cronista José Pellicer, l'estratègia seguida per diputats i consellers provocà encara més recels i distanciament:

> Acabó de desbaratar todos los medios de concierto haber enviado después de diversas cartas y libelos con voz de manifiesto, los conselleres y Concejo de Ciento de la ciudad de Barcelona un libro impreso, de 136 hojas en foli titulado *Proclamación Católica* [...] envolviendo en estos humildes descaramientos muchas amenazas y ostentación de su poder y fuerzas.

I va qualificar la proposta de destitució d'Olivares com "la mayor vergüenza que han tenido vasallos para con su rey".[33]

---

30. J.H. Elliott, *El conde duque de Olivares. El político en una época de decadencia*, Barcelona, 1990, p. 566.

31. Després de la derrota de Montjuïc (26 de gener de 1641), quan la Junta de Ejecución discutia les possibilitats d'entrar en negociacions amb els catalans, es pensà de nou en el duc de Sessa "porque este subjeto es el que mas confían aquellos naturales y de quien tienen mayor satisfacción", AGS, Guerra Antigua, 1374, Junta de Ejecución de 14 de febrer de 1641.

32. Pere Molas Ribalta, *L'alta noblesa catalana a l'Edat Moderna*, Vic, 2004, p. 50.

33. José Pellicer, *Avisos históricos*, a Antonio Valladares, *Semanario erudito*, vol. XXXI, Madrid,1790, p. 229 s. L'anònim autor dels *Sucesos de Cathaluña*, BNM, ms. 11.023, també es refereix a l'obra de Gaspar Sala com "manifiesto ignorante que aún no tratando de justificar su causa era insolente", especialment pels atacs a Olivares.

També, segons Francisco Manuel de Melo, el comte duc i el protonotari, indignats per les crítiques del text, van incrementar la llista de càrrecs de deslleialtat contra els catalans "de tal suerte, que podemos decir que aquel propio camino que los catalanes habían buscado para alcanzar su remedio los llevaba al precipicio".[34]

L'estratègia dels dirigents catalans d'enderrocar Olivares, amb la *Proclamación Católica* com a arma final, va fracassar perquè, independentment de les simpaties i les animadversions personals que suscitaven les formes personals del privat del rei, les directrius polítiques que sustentava: enfortir l'autoritat del rei i cercar una unitat peninsular, tenien uns arrelaments i unes complicitats a la Cort de Madrid –incloent-hi la del mateix monarca-,[35] força més grans del que segurament podia revèncer aquella arma de tinta i paper i l'estratègia catalana per destituir el comte duc.

34. Francisco Manuel de Melo, *Historia de los movimientos y separación de Cataluña* (Lisboa,1645), editada per l'editorial Seix Barral amb el títol de *Guerra de Cataluña*, Barcelona,1969, p. 65.

35. Sobre aquesta concepció política i territorial, vegeu el que ja he exposat a *Construccions polítiques i identitats nacionals. Catalunya i els orígens de l'estat modern espanyol,* Barcelona 2005, pp. 53 ss.